

V. ДО ДЖЕРЕЛ

Степан ГАПАК

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО НА ЗАКАРПАТТІ І ПРЯШІВЩИНІ ПІД ЧАС БУВШОЇ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ

Серед національних меншин Австро-Угорщини розвинувся визвольний рух, який закономірно спалахнув і між українським населенням на Східній Словаччині та на Закарпатті.

Виникненням нової держави Чехословаччини перед п'ятдесяти роками на принципах самовизначення народів почала формуватися і нова народна культура, а в рамках цієї культури і новий рух в образотворчому мистецтві. Художники почали створювати нове мистецтво, яке б відображало своєрідні характерні риси рідного краю та народного життя.

Цей рух мистецького самовизначення на Закарпатті почався зразу ж після Першої світової війни. Нові обставини вимагали після перевороту і нові умови, в яких би образотворче мистецтво при цих суспільних обставинах могло успішно розвиватися та досягнути цілі, які дозволяла «автономія». Відносини з колишніми центрами культури Будапештом і Віднем були перервані. Місцеві художники на Закарпатті опинились перед новими проблемами. Треба було вирішити нові проблеми, які би заручили дальший успішний розвиток і розквіт образотворчого мистецтва.

* * *

Зараз же після перевороту художники прийшли не на орієнтацію як провінція на нові центри, а на об'єднання в місцеву групу і витворили місцевий художній центр. «Если, – як пише А. Изворин в статті “Сучасні руські художники”, – Підкарпаттю признається політична автономія, то чому оно не могло би начати будувати нове життя, в нових обставинах в порядку художньої автономії? При гляданню одвіта на це питання, зачинателі нового напрямку в підкарпатському мистецтві Бокшай і Ерделі прийшли поступенно до ідеї “підкарпатського Барбізона”».¹

Сам Йосиф Бокшай в статті «Malířství na Podkarpatské Rusi», між іншим, про ці обставини пише: «...objevili se pokusy vytvořiti pro zdější umělce místní umělecké centrum, které by soustředilo všechny pracovníky a povzbudilo k tvůrčí činnosti take mládež».² У згаданій статті Бокшай говорить: «První pokus v tomto zmyslu byl podniknut v Mukačevě r. 1921. Iniciátorem byl Julius Virágh, známý kostelní malíř, a po jeho boku vidíme již celou řadu zdejších umělců. Vstupuje Erdélyi, Bokšaj, Beregy a k nim se přidružují někteří malíři z Košic, jako Csordág, žák Mařákův, Halász a Mussoun».³ Так виникла група місцевих ху-

дожників найрізноманітніших манер і тогочасних мистецьких напрямів, які дебютували свої твори на першій виставці в Мукачеві в 1921 року. Того ж таки року ця виставка була інстальована також в Кошицях і в Берегові.

Прокоп Томан у своєму словнику наводить, що на виставці митців Підкарпатської Русі в Кошицях у 1921 році ужгородський маляр Еміліан Грабовський виставляв олії «U lesa», «Pod mračnom», «Podzimné slunko» a dvě zátiší», а Євгеній Крон, родак із Собранець, на тій же виставці мав офорти і рисунки (фігуральні композиції, акти, селянські типи та інтер'єри фабрик).

Під час перевороту на Закарпатті перебували такі відомі художники, як Юлій Віраг, Карло Ізаї, Самуїл Берей, Юлій Іяс та Андор Новак. Юлій Віраг популярний був як добрий портретист і маляр церковних образів типу бароко. Найвідоміші його портрети «Дядечко Балінт», «Автопортрет», «Хлопчик з динею» та інші, з церковних найкращі його картини знаходилися в Мукачівському монастирі.

Ю. Віраг. Дядечко Балінт. Олія

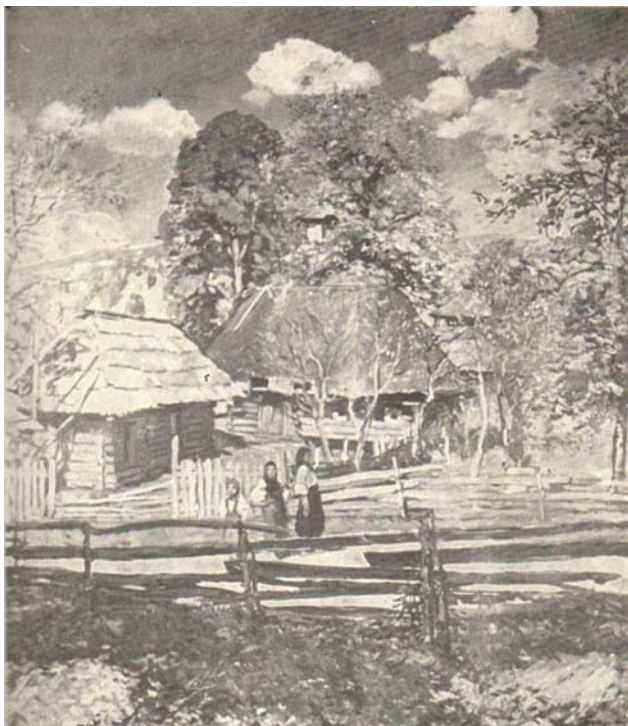
¹ А. Изворин (Є. Недзельський). Сучасні руські художники // ж. «Зоря». – Ужгород, 1942. – № 3-4. – С. 397.

² Osyp Bokšaj. Malířství na Padkarpatské Rusi // Sborník «Podkarpatská Rus». – Bratislava, 1936. – Str, 215.

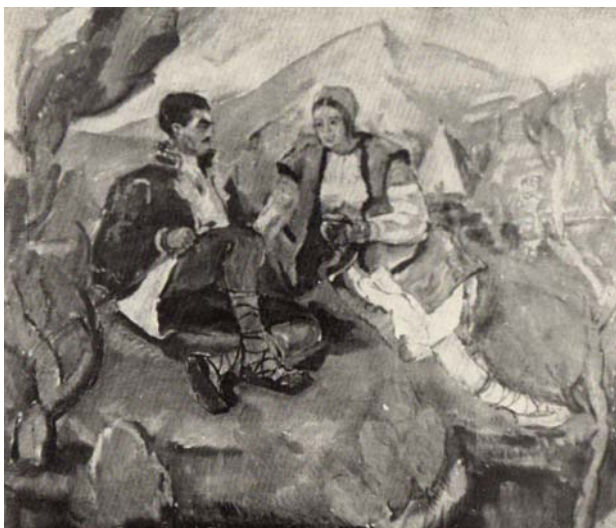
³ Там само. – С. 215-216.

Справа поєднати художників найрізноманітніших манер і поглядів не була така проста, як на перший

погляд здавалося. Нові ідеї, які передусім проголошували Йосиф Бокшай та Адальберт Ерделі, не всі добре порозуміли, і група розпалась. Бокшай та Ерделі залишилися самі і, хоч вони різні «по духу і по манері», надхненні новими ідеями продовжували свою творчу роботу і виставочну діяльність на Закарпатті, в Празі, Брні та за кордоном, де, як пише А. Изворін, «всюди їх стрічають з інтересом і зацікавленням, примічають їх оригінальність, но часто вагаються при означенні національності – русин був для внішнього світа дачим новим, і тому їх деколи уважають то мадярськими, то словацькими художниками».⁴

Йосип Бокшай. Осінній пейзаж. Олія. 1934

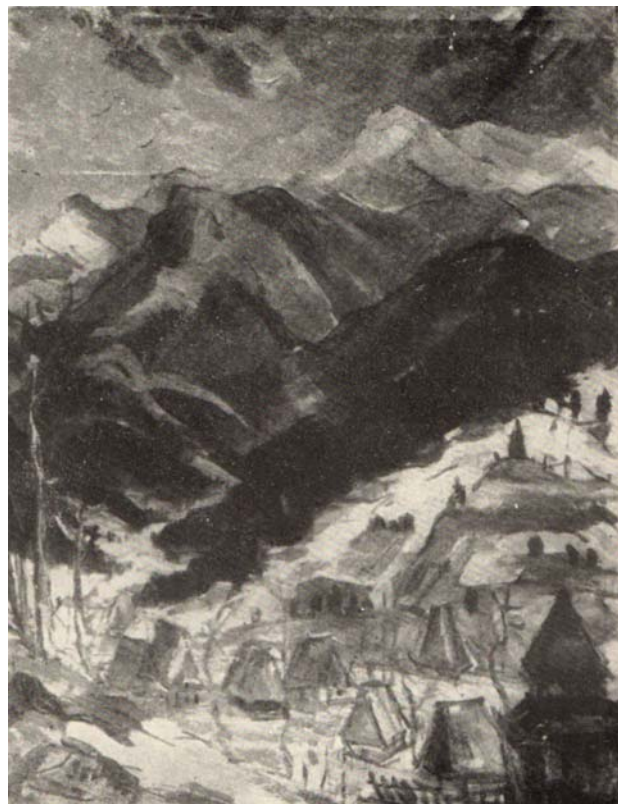
Адальберт Ерделі. Відпочинок. Олія. 1940

Такого погляду був і кошицький мистецтвознавець Коломан Бродяні, який про Ерделія у книзі «Fes-

⁴ А. Изворин (Є. Недзельський). Сучасні руські художники // ж. «Зоря». – Ужгород, 1942. – № 3-4. – С. 398.

tőművészet Szlovenszón» пише.: «Erdélyi Béla Szlovenszón nőt, itt is él. Pikturája mégis tovább szármyalt Szlovenszókóból... Abban a skálázatban, amit a szlovenszókói piktura képvisel, Erdélyi Béla külön lelyet foglal él».⁵

Й. Бокшай та А. Ерделі в той час були одинокими представниками нового українського мистецтва на Закарпатті. Їх імена довгий час нерозривно пов'язані одне з одним, хоч у їх творчості з мистецького боку дуже мало спільного. Федір Манайло в статті «Изобразительное искусство на Подк. Руси» їх, як молоді сили закарпатського образотворчого мистецтва, характеризує так: «...Осип Бокшай, импрессионист по школѣ и по духу, і довгий ряд полотен действительно специфически карпаторусских... Другим крупным мастером является Адальберт Эрдели, начавший свое новаторство на Подкарпатской Руси, затѣм прошедший ряд школ в Мюнхене, Италии и Париже и нинѣ оригинально захватывающей карпаторусскую тему через внешнюю форму философской, обычно сезанновской, отчасти дерэновской школы».⁶

Андрій Добош. Верховинський краєвид. Олія

* * *

Загальна історія народів не раз нам показала, що не одна знаменита особа могла посунути колесо розвитку народної культури на добрий крок вперед, а то тим більше, якщо вміла за собою зорганізувати маси, – колектив працівників. Й. Бокшай і А. Ерделі того були свідомі. Нову ідею вважа-

⁵ Brogyányi Kálmán. Festőművészet Szlovenszón. – Košice, 1931. – Str. 92.

⁶ Федор Манайло. Изобразительное искусство на Подк. Руси // «Подкарпатська Русь». – Ужгород, 1936. – С. 146.

ли правильною і єдиною, яка може привести розвиток образотворчого мистецтва і культуру на Закарпатті до розквіту. Хоч перша спроба в роках 1920-1921 не вдалася, що ще перед повним уясненням ідеї наближення до народної культури, до специфічної Закарпатської народної тематики позначена непорозумінням і розколом в колективі, однак, вони свого заміру не здалися.

Федір Манайло. Тяжке життя. Темпера. 1942

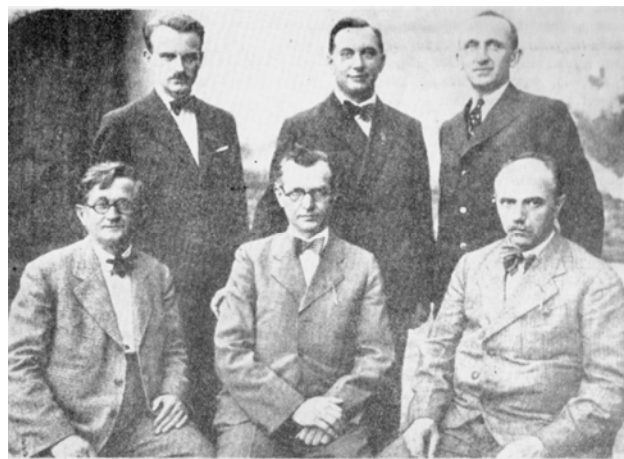
Андрій Коцка. Процесія. Темпера. 1941

Подібна течія розвитку образотворчого мистецтва розвивалася і на Словаччині, де представниками нового народничого напрямку були Мартин Бенка, Густав Мали, Янко Алекси, Мілош Базовський, Людовіт Фула та інші. В Чехії цей процес перебіг ще в довоєнний час.

Іншого виходу не було, як почати організацію від ґрунту, від молодого генерації. З цією метою Ерделі та Бокшай у 1929 році домоглися заснування першої на Закарпатті малярської школи, в якій почали виховувати нове покоління художників. Хоч ужгородська малярська школа була більш-менш «суботньо-недільною», вона виховувала та пробуджувала до жвавого життя нове покоління художників, які разом із своїми учителями здобували славу рідному краю. Вихованці цієї школи виросли в «школу», яку в об'єднанні спільною ідеєю і спільними мистецькими замірами при респектуванні

індивідуальних рис кожного митця, правом можемо назвати «генерацією».

Так, під впливом Ерделі та Бокшай, розвивалася творчість Андрія Коцки, Адальберта Борецького, Ернеста Контратовича, Золтана Шолтеса, Андрія Добоша, Івана Ерделі, Василя Двана-Шарпотоки та інших.

Комітет «Товариства діячів образотворчого мистецтва на Підкарпатській Русі». 1935

* * *

Надзвичайно гарна романтична природа Закарпаття із своїми стрімкими високими шпилями гір, пралісами і пралісками, широкими полонинами, на яких побутувало віковичне пастирське життя, луками, вкритими багатокольоровими квітами, бистрими потічками, сонцем і похмурими настроями природи, солом'яними хатами, своєрідною народною ношею і народними мистецькими виробами приваблювала до себе не лише туристів, але багато митців, які дали поштовх розвитку образотворчому мистецтву, а особливо малярству. Крім місцевих художників, приходили на Закарпаття і художники інших країв республіки, особливо чеські малярі, з яких деякі і поселилися на Закарпатті. Вони далі посилювали і поживали мистецький рух на Закарпатті, та до певної міри причинили і до дальшого розквіту та пропаганді. Чим далі, тим більше відчувалася потреба місцевої організації, яка б згуртувала усіх художників на Закарпатті. Митці групувалися і сходилися при різних нагодах, особливо в ужгородській кав'ярні і цукранні «Пурма», про яку Яркослав Затлоукал в статті «U výtvarníků na Padkarpatské Rusi» пише:

«Myslím, že není cizince, který by nepoznal v Užhorodě Purmovy kavárny a cukrárny v Legionářském domě, Není možno, neboť při sebemenším společenském styku, několik známých a hrstka přátel uvádí nás do této příjemné místnosti, která je mi tím dražší, že se tu setkáváme ve veřejných místnostech s opravdovým uměním. Purmova kavárna v Užhorodě činí vzácnou výjimku, neboť její stěny jsou pokryty množstvím olejů, Krajiny, portréty a různá zátiší proměňují mi kavárnu ve výstavní síň. Vedle realistických obrazů možno tu pozorovati i moderné umělecké cítění. Sledovat ob-

raz za obrazem a objevovat nová jména malířů naplňovalo mne radostí. Bokšaj, Erdélyi, Kocka, Spálová a jiní představili se mi tu svou pozoruhodnou tvorbou».⁷

Широкому колу творчих продуктивних художників виникла необхідність організації в групі чи спілці, яка би також готувала художні виставки. Про цей стан чеський художник Ладіслав Кайгл, який поселився на Закарпатті, зауважує:

«Při nahodilých schůzkách umělců byla pocítována stále potřeba sdružit se. Dne 12. června 1931 byl založen v Užhorodě "Spolek výtvarných umělců na Podkarpatské Rusi", ve kterém soustředili se významní výtvarní umělci z Podkarp. Rusi, a to: malíři J. Bokšaj, V. Erdélyi, L. Kaigl, B. Oždian, M. Spálová, J. Tomášek a sochař J. Cupal. K nim pak stále víc a více přidružovali se jiní, zvláště mladí umělci z celé Podkarpatské Rusi, bez rozdílu národnosti».⁸

Йосиф Бокшай найбільші заслуги при виникненні цього мистецького товариства приписує чеському пейзажисту-графіку Бедржіху Ождіянові⁹, який став першим секретарем товариства.

Так виникло наново організоване «Товариство діячів образотворчих мистецтв на Підкарпатській Русі» з центром і комітетом в Ужгороді, в якому Адальберта Ерделі обрали першим, а потім майже постійним головою.

Учасників виставок товариства у 1938 році нарахувалося 38 художників. Поки чеські художники приїздом і відїздом мінялися, основою творчих сил в товаристві були передусім місцеві вищегадані художники, до яких наприкінці 30-х років приєднався випускник Празької художньо-промислової школи Федір Манайло, як третій найбільший художник, що незвичайно розкрив своєрідну скарбницю закарпатської української тематики, який придбав оригінальність не тільки в сюжеті, але і у формальній оригінальності.

Товариство після статуту щороку влаштовувало членські виставки в Ужгороді. Група закарпатських художників виставляла свої твори в Празі, Брні, Оломоуці, Кошицях, Мукачеві та в Братиславі.

Йосиф Бокшай проявив себе головню як майстер краєвидів та жанрових картин з життя закарпатського народу. Адальберт Ерделі визначився виразними портретами, карпатськими пейзажами та чудовими натюрмортами. Федір Манайло, як ніхто досі, виявив специфіку тематики минулого і сучасного життя українських селян на Закарпатті. Андрій Коцка спрямував свою творчість на портрети дітей та на відображення похмурого, аж баладичного, закарпатського пейзажу. Адальберт Борецький, Ернест Контратович та Василь Дван-Шарпотокі випробували свої сили на фігуральних композиціях з життя селян, а потім спрямували свою творчість на малювання пейзажів. Добрими пейзажистами були і Андрій Добош, і Золтан Шолтес, і Йосиф Келемен, й

Іван Ерделі. На виставках в Ужгороді та в інших містах з'явилися імена малярів Федора Вацика, Ганни Ланціової, Бачинського, А. Мартона, Ганни Ромберг, Бориса Ромберга, Роземберга та інших.

Ернест Контратович. Свячення води. Олія

За період першої Чехословаччини на Закарпатті та на Пряшівщині великими успіхами і численними замовленнями користалася як «одинокий карпаторуський скульптор» Олена Мондич, роджена Шиналійова, яка витворила на Закарпатті в Ужгороді бюсти Є. Фенцика, А. Добрянського та пам'ятник Т. Г. Масарика; в Мукачеві – бюст О. Митрака, в Севлюші – бюст О. Духновича та у Пряшеві – бронзовий пам'ятник – скульптурну групу О. Духновича із хлопцем-школярем.

Як скульптор і маляр на Закарпатті працював і Микола Осташкін, родом із Галичини. У різьбарській школі в Ясінях формувався мистецький талант Василя Свида та Івана Гарапка. З села Паланок, біля Мукачева, походить відомий медайлер в Кремниці Андрій Петер.

Олена Мондич. Погруддя О. С. Митрака

⁷ Dr. Jaroslav Zatloukal. U výtvarníků na Podkarpatské Rusi // Sborník «Podkarpatská Rus». – Bratislava, 1936. – Str. 233.

⁸ Ladislav Kaigl. Umění na Podkarpatské Rusi // «Podkarpatská Rus». – Bratislava, 1936. – Str. 212-213.

⁹ Osyp Bokšaj. Malířství na Podkarpatské Rusi // «Podkarpatská Rus». – Bratislava, 1936. – Str. 216.

*Олена Мондич. Робота над пам'ятником
Олександру Духновичу в Пряшеві*

* * *

Розвиток образотворчого мистецтва на Пряшівщині за колишньої Чехословацької республіки не йшов швидким темпом, великою перешкодою було і те, що художники адміністративно, хоч і в рамках Чехословаччини, були відірвані від Закарпаття, а після 1939 року зовсім витіснені державним кордоном Угорщини та Словацького штату. Таким чином, вони були ізольовані від ідеї мистецького задуму, яким йшли художники Закарпаття.

Хоч провінціональність Пряшівщини в організуванні мистецького життя була більше занедбана, однак і тут були деякі спроби організувати мистецькі виставки з українською тематикою в поєднанні з народним мистецтвом.

У червні 1927 року Спілка руських жінок влаштувала в Пряшеві у великому залі на першому поверсі Єпископської палати так звану «Першу руську виставку» або «Виставку руської народної культури». Метою цієї виставки було показати життя, народну культуру русинів-українців на Пряшівщині та на Закарпатті. На виставці була представлена багата збірка народного мистецтва, а особливо народних вишивок.

Тут же були інсталювані також твори ужгородського художника Йосифа Бокшая та місцевих художників Пряшівщини Дениса Зубрицького, Юрія Милого, Андрія Чегенського, Дмитра Яцковича, кераміка Й. Грим'яка, скульптури Олени Мондич та

картини із тематикою з українських сіл пряшівських малярів Миколи Йордана і Юлія Терека.¹⁰

Найпродуктивнішим місцевим малярем на Пряшівщині був Дезидерій Милий, який був однокласником Федора Манайла в Празькій художньо-промисловій школі.

Дезидерій Милий походить із своєрідного українського села Кийова, біля Сабинова. Оце невеличке село з його мешканцями та з мальовничою околицею, ґрунями хребтів східних Бескидів і кривими ярками, від самого початку мистецьких хвилювань й досі – основна тематика творчості Дезидерія Милого. Вже перші його картини, створені після закінчення празької мистецької школи під час 14-літнього вчителювання в народній школі села Орлова, є того свідченням.

Чарівно-казкові й баладичні його «Криві ярки» чи картини, що зображують соціальний побут українських селян, весільні чи дожинкові проводи, знову і знову приваблюють нас до себе, щоб полюбуватись їх поетичністю, колоритом, майстерним рукописом або задуматися над лихою долею селян чи блудниць.

Ровесник Д. Милого, маляр Михайло Дубай, випробував свої мистецькі здібності на малюванні пейзажів та портретів у кубістичному напрямі.

Денис Зубрицький, відомий більше як поет, з прийменням Торисин, подібно, як і В. Гренджа-Донський, випробував свої сили в малюванні пейзажів в околицях Меджилаборець і Красного Броду. Вдалий також його «Портрет партизана». Після 1945 року Зубрицький належав до групи «Своїна».

З українського піддукланського села Крайня Поляна, недалеко Свидника, вишколився на Празькій академії образотворчих мистецтв талановитий скульптор Франтішек Гібала, який став відомим особливо портретами, статуями та скульптурними групами на соціальну тематику.

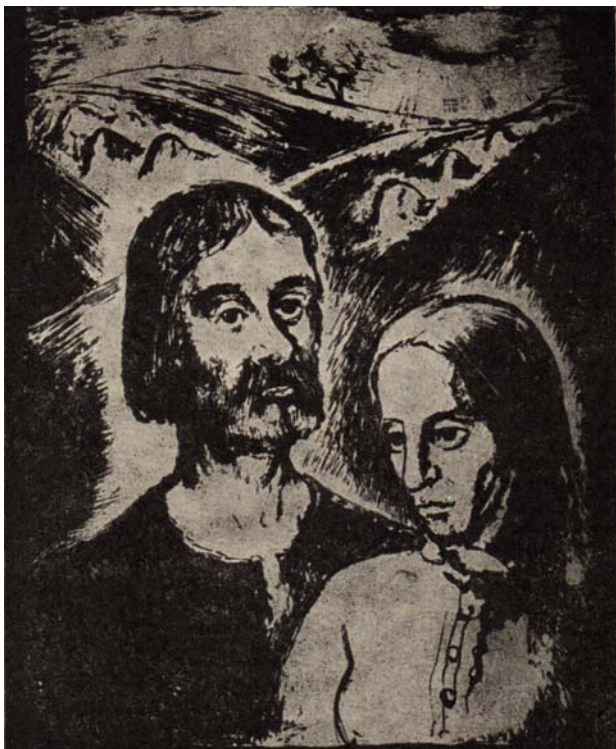
Подібно як в Ужгороді, так і в Пряшеві, у 1940 році була спроба знову витворити групу «руських художників» саме в той час, коли влаштували спільну виставку малярі Дезидерій Милий, Михайло Дубай та Єва Бісс.

* * *

Наш нарис розвитку образотворчого мистецтва на Закарпатті і Пряшівщині був би не повним, якби не згадати хоч би пару словами про чеських художників, які поселилися у нашому краї або приходили за своєрідними українськими сюжетами, оскільки вони немало приспіли до розвитку місцевого мистецтва та допомогли також в організаційних справах.

Деякі чеські художники прямо переселилися у наш краї, жили й працювали між українцями. Стали співучасниками, ініціаторами при організуванні та будованні народної культури українців полудневих Карпат.

¹⁰ Az I. orosz-nemzeti kulturális kiállítás Eperjesen, Sáros. – Prešov, 1927. – Jún 11, № 23. – С. 1.

Дезидерій Милий. Селяни. Літографія. 1934

У нашому випадку маємо на увазі передусім співорганізаторів «Товариства діячів образотворчих мистецтв на Підкарпатській Русі», а саме: першого секретаря «Товариства» графіка Бедржіха Ождіана та пейзажиста і любителя українського фольклору, референта освіти Ладіслава Кайгла. До «Товариства» належали ще малярка декоративних натюрмортів Мілада Бенешова-Шпалова, прихильник декоративної стилізації і фігураліст Йосиф Томашек, маляр гуцулів в Ясіні Ота Елен та скульптор Яромір Цупал.

Деякі художники, як Ладіслав Цісарж, Ян Губачек, Вацлав Фіала, Анежка Янасова, Ярослав Заїчек, Вацлав Швец, Карел Ранда, Вацлав Пржігода, Алоїз Попеларж, Карел Мінарж, Едуард Мраз, Богуміл Немец, Ян Немечек та інші, працювали вчителями малювання або на інших посадах.

Та чи не найбільше було таких, які на Закарпатті і Пряшівщині проводили студійні творчі мандрівки за етюдами і між тим заповняли свої етюдники малюнками того, що їх захопило, що зацікавило.

До таких належать чеські художники Олдржіх Блажічек, Людвік Куба, Владімир Коварж, Ян Чумпелік, Франтішек Данек-Седлачек, Антонін Гудечек, Йосиф Ржержіха, Мрквічка, Йосиф Кубічек, Богуміл Лізнер, Ела Міканова-Урбанова, Мариша Нойбертова, Отакар Ваняч, Йосиф Лгота, Вацлав Новотний, Ярослав Скрбек, Властіміл Кошванец, Марія Воржехова-Вейдова, Яромір Малкус, Штепан Фрчек та інші.

При такій численності художників на Закарпатті самозрозуміло, що їх творчість підбадьорювала та заохочувала до творчої праці і місцевих художників, давала їм ширший перегляд стану образотворчого мистецтва цілої Чехословаччини.

Вацлав Фіала на пленері. Закарпаття, 30-ті рр. ХХ ст.

* * *

У 1939 році, після Мюнхенських подій, зв'язок і відносини закарпатських художників з художниками Пряшівщини, та особливо з чеськими і словацькими, перервався. На Закарпатті залишились тільки місцеві художники, які зорганізувалися під час малярської окупації в «Союз Підкарпатських художників» і які надалі продовжували виставкову діяльність.

Восени 1944 року, коли Радянська армія визволила Закарпаття і приєднала його до Радянської України, в цей час вирішального повороту в житті закарпатських українців, художники Закарпаття були вже згуртовані в колектив, об'єднаний не лише організаційно, але і спільними мистецькими шуканнями та спільною метою.

Це виявилось вже на першій обласній художній виставці влітку 1945 року в Ужгороді, яку закарпатські художники влаштували до дня возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною.

Успішність цієї виставки широко й похвально документована в репортажній статті Петра Панча «Художники рідної землі» в журналі «Україна» (1945), в якій значна частина сторінок присвячена Закарпатській Україні з вміщенням декількох репродукцій картин місцевих художників.

Петро Панч, у згаданій статті, про цю виставку пише «Виставка маленька, але справляє хороше враження, особливо коли згадаєш, що і населення всього в Закарпатській Україні біля шестисот тисяч. Вся виставка пройнята наскрізь національним колоритом і ніби змагається з красою природи. За змістом це переважно пейзажі і побутового жанру картини, але в багатьох полотнах відбито і глибокий філософський зміст».¹¹

Художники на Пряшівщині й досі не мають зорганізовану місцеву групу, як це має Спілка українських письменників, хоч численністю їх далеко перебільшують. На цьому мали б задуматися як художники, так і діячі Культурної спілки українських трудящих.

Публікація Н. Ребрик за: Дукля. – 1968. – № 3. – С. 211-216.

¹¹ Петро Панч. Художники рідної землі // «Україна». – Київ, 1945. – № 7-8. – С. 14-16.